

ПЕРСОНАЛІЇ

УДК 930(477):929

*С. Г. Водотика, Л. А. Савенок***ДОЛЯ ПРОВІНЦІЙНОГО ІСТОРИКА
ЗА РАДЯНСЬКОЇ ВЛАДИ:
ХЕРСОНСЬКИЙ ПРОФЕСОР МИХАЙЛО ДАВИДОВ**

Херсонський державний університет,
вул. Університетська, 27, м. Херсон, 73013, Україна;
Херсонський політехнічний коледж
Одеського національного політехнічного університету,
вул. Небесної сотні, 23, м. Херсон, 73013, Україна

Водотика Сергій Григорович, д. і. н., проф., професор кафедри історії України та методики викладання, e-mail: SVodotyka@gmail.com

Савенок Людмила Андріївна, к. і. н., доц., доцент кафедри природничо-наукової підготовки, e-mail: Ludmilasavenok@gmail.com

АННОТАЦІЯ

Стаття присвячена аналізу життя і творчості Михайла (Соломона) Йосиповича Давидова (1917–1982), першого доктора історичних наук в Херсоні. Особливості біографії, особистої вдачі та професіоналізм дослідника привели херсонського історика на рубежі 1960–1970-х років до суттєвого уточнення сталінсько-догматичних оцінок змісту і характеру продовольчої політики більшовицького режиму в часи воєнного комунізму. Захист вченим докторської дисертації у 1974 р. в Інституті історії СРСР АН СРСР став одним з епізодів протистояння прихильників «нового напрямку», очолюваного П. В. Волобуєвим, та неосталіністів в радянській історіографії. Наукова творчість М. Давидова свідчить про складність і неоднозначність поступу радянської історіографії та соціокультурного світосприйняття науково-педагогічною інтелігенцією радянських реалій у провінційних містах України в останнє тридцятиріччя існування радянського режиму.

Ключові слова: Михайло (Соломон) Давидов; перший доктор історик Херсона; воєнний комунізм; продовольча диктатура; «новий напрямок» радянської історіографії.

© Водотика С. Г., Савенок Л. А., 2016

*С. Г. Водотика, Л. А. Савенок***СУДЬБА ПРОВІНЦІАЛЬНОГО ІСТОРИКА
ПРИ СОВЕТСЬКОЇ ВЛАСТІ:
ХЕРСОНСЬКИЙ ПРОФЕСОР МИХАЙЛО ДАВИДОВ**

Херсонський державний університет,
вул. Університетська, 27, г. Херсон, 73013, Україна;
Херсонський політехнічний коледж Одеського національного
політехнічного університету,
вул. Небесної сотні, 23, г. Херсон, 73013, Україна

Водотика Сергій Григорович, д. і. н., проф., професор кафедри історії України та методики преподавания, e-mail: SVodotyka@gmail.com

Савенок Людмила Андреевна, к. и. н., доц., доцент кафедры естественно-научной подготовки, e-mail: Ludmilasavenok@gmail.com

АННОТАЦИЯ

Статья посвящена анализу жизненного и творческого пути Михайла (Соломона) Давыдова (1917–1982), первого доктора исторических наук в Херсоне. Особенности биографии, характера и профессионализм исследователя привели херсонского историка на рубеже 1960–1970-х годов к существенному уточнению сталинских догматических оценок содержания и характера продовольственной политики большевистского режима в период военного коммунизма. Защита херсонским историком докторской диссертации в 1974 г. в Институте истории СССР АН СССР стала одним из эпизодов противостояния сторонников «нового направления», возглавляемого П. В. Волобуевым, и неосталинистов в советской историографии. Научное творчество М. Давыдова свидетельствует о сложности и неоднозначности эволюции советской историографии и социально-культурного мировосприятия научно-педагогической интеллигенцией советских реалий в провинциальных городах Украины в последнее тридцатилетие существования советской власти.

Ключевые слова: Михайло (Соломон) Давыдов; первый доктор историк Херсона; военный коммунизм; продовольственная диктатура; «новое направление» советской историографии.

S. G. Vodotyka, L. A. Savenok

**THE FATE OF THE HISTORIAN FROM
THE PROVINCE UNDER THE SOVIET RULE:
KHERSON PROFESSOR MIKHAIL DAVYDOV**

Kherson State University,
Universytetska st., 27, Kherson 73013, Ukraine;
Kherson Polytechnic College, Odessa National Polytechnic University
Nebesna Sotnya st., 23 Kherson 73013, Ukraine

Vodotyka Sergiy Grygorovych — Dr.Hab., Professor, Professor of the Department of the History of Ukraine and the methods of schooling; e-mail: SVodotyka@gmail.com

Savenok Ludmyla Andriivna — Ph.D., Assistant Professor of the Department of the Nature and Sciences Preparation, e-mail: Ludmila-savenok@gmail.com

ABSTRACT

Traditionally in Ukrainian historiography the main attention is paid to the key persons and figures of history science, mainly from the capitals. Scientists of the «second lane», provincial ones, often stay in the shadow. However, nowadays information society breaks such division on capital and periphery science. The work of every scientist is in the common intellectual and cultural framework, is in the same social time. The analysis of life and work of the first in Kherson Dr.habil. Mykhaylo (Solomon) Davydov (1917–1982) additionally proves this thesis.

On the surface the biography includes hard years of Bolsheviks' regime and Holodomor, participation in the Second World War and obligation to fulfill the Communist party demands. However, it led the researcher of food supplies policy to the struggle between the neo-stalinists and the supporters of the transformation of Soviet way of history writing («new school», led by Pavel Volobujev). The analysis of Davydov's works lets us to correct the simplified view on the evolution of the Ukrainian Soviet historiography.

Key words: *Mykhailo (Solomon) Davydov; War Communism; the first Dr.hab. in Kgherson; «new school» of Soviet Historiography.*

Звернення до долі першого херсонського доктора історичних наук Михайла Йосиповича Давидова зумовлене декількома обставинами. Традиційно в історіографічних студіях першочергова увага надається постатям видатних істориків, оскільки саме в їх творчості у найбільшій мірі проявляється генезис іс-

торичної науки та відображаються особливості історіографічної ситуації. Історики, скажімо так, другого плану часто залишаються в тіні. Черга до них «доходить» при вивченні історії окремих науково-дослідних установ та вищих навчальних закладів. Це стосується і доробку авторів даної статті [1; 2]. До того ж вітчизняна наука традиційно поділяється на «столичну» і «провінційну», причому в будь-якій класифікації «столиць» української історіографії (Київ, Львів, Харків, Одеса) Херсон однозначно опиняється у статусі провінції. Отже, метою розвідки є аналіз життя та творчості радянського провінційного історика, першого в Херсоні доктора історичних наук, професора М. Давидова в умовах СРСР і панування комуністичного канону.

Цій постаті присвячена лише невеличка замітка І. Ю. Сінкевич у довіднику «Краєзнавці України» [3, с. 57] та енциклопедична довідка учня професора С. С. Мохненка в електронній «Енциклопедії сучасної України» [4]. Тому основою для вивчення доробку вченого стали документи Особового фонду М. Давидова, який зберігається в Державному архіві Херсонської області, та його праці. Фонд налічує 165 одиниць зберігання і хронологічно охоплює все життя історика. Це особисті документи — автобіографія, список нагород тощо, які датуються відносно невеликим періодом 1955–1974 рр. Значно більше справ фонду стосується власне наукової творчості професора. Інформативність цих матеріалів суто радянська — вони практично не відрізняються, крім редакційних правок, від опублікованих матеріалів. З огляду на обставини радянської дійсності іншого годі було чекати. Очевидно, внаслідок саме цензури всі підготовлені для видання матеріали були знищені самим автором, що було типовою ситуацією для більшості особистих архівів радянських істориків. Мало відомостей для розуміння інтелектуальної біографії М. Давидова дають і його конспекти лекцій з історії КПРС, яку він викладав у Херсонському сільськогосподарському інституті з середини 1950-х років до кінця життя. Ця ідеологічна дисципліна мала єдину програму, стабільні підручники і курси лекцій московських авторів. При викладанні дозволявся місцевий матеріал з історії компартії республіки та її місцевих організацій. М. Давидова долучили до написання «Очерков истории Херсонской областной партий-

ной організації». Але на самих лекціях, за споминами учнів професора, він допускав певні «вольності», але такі речі в архіві не відклалися. Своєю ерудицією й уважним ставленням до студентів М. Давидов намагався прищепити любов до історії, що мало позитивні наслідки. Так, одного зі студентів-агрономів він переконав змінити фах і наразі його колишній учень доктор історичних наук професор В. Д. Ткаченко викладає історію в Московському державному університеті імені М. В. Ломоносова.

Найбільш інформативними є підготовчі матеріали до написання дослідницьких праць з авторськими помітками. Це виписки з документів центральних архівів, статистичні матеріали, нотатки з літератури стосовно життя і діяльності О. Цюрупи, французької інтервенції на Півдні України, історії міст і сіл Херсонської області. Дослідницька «лабораторія» вченого характеризує його як вдумливого професійного історика далеко не провінційного рівня. Очевидно, що соціальне замовлення суттєво скоригувало творчі уподобання дослідника, але саме виконання настанов і вказівок партії дозволяло професору виживати в радянських умовах і отримувати певні преференції. Проте творча вдача М. Давидова не могла задовольнятися прокрустовим ложем радянської історіографії. Хист до образного мислення, творчого й неординарного осмислення історичних подій спонукав професора до художньої творчості — написання повістей і сценаріїв.

Найбільше відкриття нас чекало при вивченні листування Михайла Йосиповича. Серед його кореспондентів були син і сестра О. Д. Цюрупи, місцеві партійні функціонери, колеги і друзі. Нашу увагу привернуло листування з відомою російською вченою Е. Б. Генкіною, в якому на високому професійному рівні обговорювалися проблеми продовольчої політики більшовиків у 1918–1920 рр. Це мало вирішальне значення при виборі теми і підготовці докторської дисертації М. Давидовим та його становленні як непересічного дослідника [5].

Джерельна база дозволяє проаналізувати основні віхи біографії херсонського історика. Народився він 19.10.1917 р. в єврейській родині м. Мелітополя, у 1918 р. родина втратила батька, і мати з трьома дітьми стикнулась з численними труднощами [6, арк. 1]. У 1932 р. родина переселяється до Херсона,

де Михайло вчиться на слюсаря й одночасно працює на швейній фабриці, допомагаючи рідним вижити у роки голодомору. Протягом 1935–1941 рр. юнак опановує фах історика в Одеському університеті. З початком радянсько-німецької війни закінчує курси пропагандистів і протягом 1941–1942 рр. був інструктором пропаганди в Червоній Армії на Західному фронті. Після поранення і 10-місячного лікування став інвалідом III групи і до жовтня 1944 р. перебував з родиною в Казахстані, працюючи у школі, заввідділом райкому партії, заступником завідувача військового відділу Алма-Атинського міськкому партії. Повернувшись до Херсона, працює журналістом в обласній газеті «Надніпрянська правда», а з 1945 р. починає науково-педагогічну діяльність на історичному факультеті Херсонського педінституту (викладач, завідувач кафедри всесвітньої історії, секретар партійної організації). Після ліквідації історичного факультету його переводять до Херсонського сільгоспінституту, де М. Давидов працює викладачем, доцентом, у 1974–1982 рр. очолює кафедру історії КПРС і філософії. У 1955 р. захистив кандидатську дисертацію в Київському державному університеті ім. Т. Шевченка за звичайною для радянських часів темою «Роль печати в борьбе КПСС за воспитание масс в духе идеологии дружбы народов СССР в 1946–1954 годах (на материалах Украинской ССР)».

Вчений здійснює звичайну для радянського історика наукову (готує і видає 1960 р. в Києві та 1961 р. в Москві монографію «Александр Дмитриевич Цюрупа», бере участь у написанні «Очерков истории Херсонской областной партийной организации», обласного тому «Історії міст і сіл Української РСР» [7, с. 9–116], редагує археографічний збірник «Херсону 200 лет. 1778–1978: сборник документов и материалов») і суспільно-політичну роботу (активний лектор товариства «Знання», очолює методичну раду з лекційної майстерності, виступає з публічними лекціями, друкує численні пропагандистські статті). Для уявлення про характер цих писань наведемо назви деяких з них: «Всенародна любов до великого Сталіна» (1949 р.), «Геніальна лєнінська праця про ідеологічні основи марксистської партії (до 50-річчя виходу в світ книги В. І. Леніна «Що робити»)» (1952 р.), «Активний будівник Радянської держави: до 100-річчя від дня народження О. Д. Цюрупи» (1970 р. надруко-

вана в «Українському історичному журналі»). Влада належним чином оцінила пропагандистську роботу і політичну лояльність науковця. М. Давидов стає членом Спілки журналістів України та отримує відповідні нагороди — Грамоту Президії Верховної Ради УРСР, відзнаку «За відмінні успіхи в роботі», за участь у військових діях медалі «За отвагу», «За оборону Москви», медалі «За доблестный труд в Великой Отечественной войне», «60 лет Вооруженных сил СССР», до 20-ї та 30-ї річниць «Победы в Великой Отечественной войне». У 1960 р. М. Давидов отримує вчене звання доцента, що тоді надавало високий соціальний статус.

Проте поява у 1971 р. монографії М. Давидова «Борьба за хлеб: Продовольственная политика Коммунистической партии и Советского государства в годы гражданской войны» [8] стала дійсно непересічним явищем у радянській історіографії, оскільки в ній по-новому оцінювалась ефективність запровадження В. І. Леніним політики воєнного комунізму і аргументовано доводилося існування продуктообміну при проведенні хлібозаготівлі, використання механізму кооперації в процесі забезпечення населення продовольством. Не заперечуючи наявності продрозверстки, продармій, монополії диктатури пролетаріату на основні продукти сільського господарства, класового принципу забезпечення городян за рахунок села та інших складових ленінської політики продовольчої диктатури 1918–1920 рр., провінційний історик мав сміливість обґрунтувати використання гнучкого заготівельного та розподільчого механізму в центрі й на місцях як важливого елемента цієї диктатури, що опосередковано підважувало ленінські настанови.

Такий підхід викликав опір опонентів серед ортодоксальних противників трансформації сталінського канону. Тому захист М. Давидовим докторської дисертації «Продовольча політика Комуністичної партії і Радянської держави в період Жовтневої революції і громадянської війни в 1917–1920 рр.» відбувся 28.03.1974 р., тобто лише через три роки після виходу монографії, в Москві в Інституті історії СРСР АН СРСР. Дисертант змінив спеціальність з «Історії КППС» на «Історію СРСР» порівняно з кандидатською дисертацією. Для захисту було обрано провідну академічну установу СРСР, що для провінційного історика було майже недосяжною мрією.

Очевидно, що авторитет цієї спеціалізованої вченої ради мав нейтралізувати потенційних недоброзичливців. Були ретельно підібрані й відповідні опоненти. Так, Україну серед них представляв (за тодішніми «правилами» при захисті у Москві українцями докторських дисертацій одним з опонентів мав бути історик з України, а при захисті в Україні — російський фахівець) толерантний і знайомий у столиці академік АН УРСР М. І. Супруненко. І все ж захист відбувся не без проблем — з 19 присутніх членів спецради 15 віддали свої голоси на користь здобувача. За тодішньою процедурою для позитивного рішення необхідно було 2/3 голосів, тобто долю захисту вирішили 2 голоси [9, арк. 62–67].

Захист дисертації відбувся напередодні зняття з роботи директора Інституту історії СРСР АН СРСР і голови спецради П. В. Волобуєва, лідера «нового напрямку» радянської історіографії. Прихильники цієї течії критично оцінювали неминучість жовтневого перевороту, визнавали стихійність подій 1917 р., стверджували альтернативність розвитку російської історії. Врешті напромак було визнано «ревізіоністським», що «зазіхає на теоретичні, програмні, стратегічні і тактичні основи ленінізму», а його лідера було піддано адміністративним репресіям. Отже, М. Давидов встиг із захистом буквально в «останній вагон». Виникає закономірне питання про наявність у Михайла Йосиповича «ангела-охоронця», який зумів провести херсонського науковця через всі складнощі до успішного захисту. Аналіз листування М. Давидова свідчить, що ним була Есфірь Борисівна Генкіна (1901–1978) — відомий радянський історик, учениця М. М. Покровського, яка в той час працювала науковим консультантом Інституту історії СРСР АН СРСР. Вона з 1935 р. працювала в провідних науково-дослідних установах і вузах Москви і особисто знала провідних радянських істориків, в т. ч. П. В. Волобуєва. Очевидно, що під час роботи над біографією О. Д. Цюрупи у М. Давидова виникли питання щодо змісту продовольчої ленінської політики і він звернувся за консультацією до Е. Б. Генкіної, хоча не виключені й інші шляхи знайомства. Для нас важливе інше. Херсонський історик засумнівався у вірності канонічних оцінок продовольчої диктатури 1918–1920 рр., упевнився у вірності концептуальних підходів «нового напрямку» і навів у

своїх працях відповідні факти й узагальнення. До такого вибору він був підготовлений своїм попереднім життям і науковою творчістю, психологічно розумів необхідність оновлення застарілих догм. Саме такий підхід відповідав його творчій вдачі, сумлінню фахівця-історика, якого гнітила задушлива атмосфера радянських реалій і принижувала роль оспівувача «переможної ходи» комунізму.

Підсумовуючи, зазначимо, що доля і наукова творчість М. Давидова не зовсім вписуються в рамки провінційного історика другого плану. Пройшовши в цілому типовий шлях радянського історика-професора з невеликого провінційного міста, він переріс відведений йому радянською владою канон і опинився у вирії боротьби «нового напрямку» з неосталінізмом в радянській історіографії 1960–1970-х років. Очевидно, постать Михайла Йосиповича Давидова заслуговує на подальший, більш докладний аналіз із широким залученням історіографічних джерел і теоретико-методологічного інструментарію інтелектуальної біографії.

Література та джерела

1. Водотика С. Г. Історична наука УСРР 1920-х років: соціополітичні, науково-організаційні та концептуальні основи функціонування / С. Г. Водотика. — Херсон: ХЮІ ХНУВС, 2006. — 336 с.
2. Савенок Л. А. Джерела про наукову та науково-організаційну діяльність М. Є. Слабченка / Л. А. Савенок // Вісник АН України. — 1993. — № 2. — С. 48–52.
3. Сінкевич І. Ю. Давидов Михайло (Соломон) / І. Ю. Сінкевич // Краєзнавці України (Сучасні дослідники рідного краю): довідник / Всеукраїнська спілка краєзнавців. — К.; Кам'янець-Подільський, 2003. — Т. 1. — С. 57.
4. Мохненко С. С. Давидов Соломон Йосипович [Електронний ресурс] / С. С. Мохненко. — Режим доступу: http://esu.com.ua/search_article.php?d=25976
5. Державний архів Херсонської області (ДАХО). — Ф. Р-3668. — Оп. 1. — Спр. 142: Листівки, поздоровлення і листування М. Й. Давидова з колегами, друзями. — Арк. 1, 2, 5, 26; Спр. 147: Листи, поздоровчі листівки, телеграми з привітанням у зв'язку із захистом дисертації. — Арк. 6, 14, 19.
6. ДАХО. — Ф. Р-3668. — Оп. 1. — Спр. 144: Автобіографія. 1972 р. — 5 арк.
7. Історія міст і сіл Української РСР. Херсонська область. — К.: Гол. ред. УРЕ, 1972. — 687 с.

8. Давыдов М. И. Борьба за хлеб: Продовольственная политика Коммунистической партии и Советского государства в годы гражданской войны (1917–1920) / М. И. Давыдов. — М.: Мысль, 1971. — 221 с.
9. ДАХО. — Ф. Р-3668. — Оп. 1. — Спр. 146: Документи (стенограма, відгуки, рецензії, тексти виступів) про захист М. Й. Давидовим докторської дисертації. 28.03.1974 р. — 112 арк.

REFERENCES

1. VODOTYKA, S. (2006) *Istorychna nauka USRR 1920-kh rokiv: sotsiopolitychni, naukovo-orhanizatsiini ta kontseptualni osnovy funktsionuvannia*. Kherson: KhIUI KhNUVS. (in Ukrainian).
2. SAVENOK, L. (1993) Dzherela pro naukovu ta naukovo-orhanizatsiinu diialnist M. Ye. Slabchenka. *Visnyk AN Ukrainy: Naukova dumka*. No 2. p. 48–52. (in Ukrainian).
3. SINKEVYCH, I. (2003) Davydov Mykhailo (Solomon). *Kraieznavtsi Ukrainy (Suchasni doslidnyky ridnoho kraiu): Dovidnyk*. Kyiv–Kamianets-Podilskyi. Vol. 1. p. 57. (in Ukrainian).
4. MOKHNENKO, S. (2016) Davydov Solomon Yosypovych. Available from: http://esu.com.ua/search_article.php?d=25976. [Accessed 30 March 2016]. (in Ukrainian).
5. Lystivky, pozdorovlennia i lystuvannia M. Y. Davydova z kolehamy, друзями. F. R-3668. Op.1. Spr.142.; Lysty, pozdorovchi lystivky, telehramy z pryvitanniam u zviazku iz zakhystom dysertatsii. F. R-3668. Op.1. Spr. 147. *Derzhavnyi arkhiv Khersonskoi oblasti (State Archive of Kherson Region)*. (in Ukrainian).
6. Avtobiohrafiiia. (1972) F. R-3668. Op.1. Spr. 144. *Derzhavnyi arkhiv Khersonskoi oblasti (State Archive of Kherson Region)*. (in Ukrainian).
7. *Istoriia mist i sil ukrainskoi rsr. khersonska oblast. (1972)*. Kyiv: URE. (in Ukrainian).
8. DAVYDOV M. Y. (1971) *Borba za khleb: Prodovolstvennaia polytyka Kommunistycheskoi partyy y Sovetskoho hosudarstva v hody hrazhdanskoi voiny (1917–1920)*. Moskva: Mysl. (in Russian).
9. Dokumenty (stenohrama, vidhuky, retsenzii, teksty vystupiv) pro zakhyst M. Y. Davydova doktorskoi dysertatsii. (28.03.1974) F. R-3668. Op.1. Spr. 146. *Derzhavnyi arkhiv Khersonskoi oblasti (State Archive of Kherson Region)*. (in Ukrainian).

Надійшла до редакції 24 березня 2016 р.